

Nom del diàleg: El valor de la paraula
Data: 18 Maig
sessió: la literatura com a forjadora de memòria

Ponent: Emili Teixidor

PEN CLUB / Emili Teixidor

Els meus amics del Pen Club Català em van empènyer a fer aquesta intervenció dient-me que només llegint un capítol del meu llibre Pa Negre sobre la memòria d'un infant de la guerra, d'un infant que ha viscut de manera inconscient la guerra civil i molt conscient la tràgica post-guerra, ja complia amb l'anunciat.

Em van dir que l'interrogació del nen protagonista sobre allò que recorda i allò que oblida, sobre la manera com s'esculpeixen mútuament la memòria i l'oblit, seria suficient. Deien també que a ells, com a lectors, els va quedar gravada a la memòria la imatge de la filera de morts que es donen les mans per no enfonsar-se definitivament en l'abisme, el darrer del quals té la mà oberta cap a nosaltres, i l'esgarrifança que recorre la cadena sencera quan els desperta una paraula: tupí, escó, múrgoles, bruguerars... Però ¿què és la memòria moral sinó aquest sentiment de pertinença a una co-munitat, a una línia de humanitat que es fa responsable no solament de les accions pròpies i individuals sinó també dels grups més pròxims, dels familiars als ciutadans, i que arriba fins a tots els patiments que han sofert els humans injustament? ¿Es que el present no arriba empès per un passat ocult i sovint dolorós que d'alguna manera encara ens neguiteja? ¿Podem pensar en els avantatges de què gaudim avui en alguns països – l'ampliació de l'escolaritat obligatòria, la paritat de les dones al govern, la sanitat a l'abast de la població...etc -, sense els somnis de llibertat i les lluites per aconseguir-la de molts mestres, dones treballadores, sufragistes, molts metges, molts escriptors..., del passat? La frase d'Adorno que el sofriment és la condició de tota veritat, pren aquí tot el seu sentit, i potser també és la condició de tota memòria si fem cas d'aquella dita popular que les persones felices i els pobles felicos no tenen història, que deu voler dir que no tenen ni senten l'exigència de la memòria.

Les paraules concretes que he dit ara fa un moment – múrgoles, bruguerars, tupins...- i que per a molts són avui paraules gairebé perdudes, perdudes a la guerra, part del botí que s'endugueren els vencedors, en les quals la memòria reposa, la memòria disposada a ressuscitar tan aviat com algú les pronuncia, són una imatge inesborrable, deien els amics del Pen Club. També deien que seria interessant sentir què respon l'autor que fa dir al nen protagonista ¿Té alguna direcció o fil argumental la memòria? I encara demanen més i em pregunten que justifiqui la impressionat, són les seves paraules, cita de Sebald que inicia el llibre. La cita diu així: "Seria hipòcrita mirar enrere, cal als anys 1940-1945 i dir que va ser una època terrible. Crec que encara ens trobem de ple en aquesta època."

Nom del diàleg: El valor de la paraula
Data: 18 Maig
sessió: la literatura com a forjadora de memòria

Ponent: Emili Teixidor

Ja he començat a respondre una mica. Però si hi ha un fil de conti- nuïtat entre els humans, els morts i els vius, en la llarga filera que es dona les mans per no enfonsar-se definitivament, i de la qual cadascun de nosaltres som el testimoni viu, ¿com podem pensar que s'hagi trencat alguna cosa essencial entre el passat i el pre- sent? El futur no és res més que unes expectatives mentals i hi ha qui diu que el passat és igualment una ficció. J. M. Coetzee diu que el passat és història ¿i què és la història sinò una narració feta d'aire que ens expliquem a nosaltres mateixos? Però, afegeix el novel.lista, el passat té alguna cosa miraculosa que el futur no té. Allò miraculós del passat és que els humans hem aconsegit, Déu sap com, construir milions i milions de ficcions individuals, fic- cions creades per éssers humans individuals, suficientment inter- connectades entre elles com per proporcionarnos el que sembla un passat comú, una història compartida. ¿Què és sinò la memòria d'aquest passat comú, d'aquesta història compartida, allò que ens agermana com a grup familiar, tribal, poble, comunitat, humani- tat? Si estem d'acord en un passat comú i en una història compar- tida, ¿com podem sorprendre'ns que molts subscibim l'afirmació de Sebald que ens trobem encara amb la responsabilitat d'assumir un passat terrible del qual no ens hem deslligat, no ens podem des- lligar irresponsablement? Som la contuïtat de totes les històries terribles que han patit els humans i que la memòria moral ens fa presents sempre que pot. Sobretot perquè sabem que avui, ara, encara es produeixen ficcions individuals terribles, igualment terribles que les del passat, o pitjors. Els novel.listes, com la memòria, probem de donar coherència al passat. Ens trobem en la superfície, en les onades i l'escuma d'un passat que ens impregna profundament, que ja existia abans de nosaltres, i que ens aguanta en el temps i en l'espai. Aquesta és la geologia de la memòria, la sèrie de capes, o temps succesius que formen el terra del present sobre el que ens movem. Cadascuna d'aquestes capes o temps o èpoques, es caracterítza d'una manera determinada amb unes modes i uns modos determinats, que s'in- filtren en les capes superiors sense ni adonar-nos, en. Tot i que ens trobem de ple en èpoques que l'optimisme fàcil de la desmemòria, que l'imperi de la immediatesa més curta de gambals i de mires, ens presenta un present redundant com a única visió vàlida. El futur, el progrès ens encara només cap al futur amb tota la seva irrealitat plena d'il.lusions interessades, i el passat decreten que està superat, que l'hem deixat enrere, que no val per res. Mirar enrera té mala fama, des de la dona de Lot que queda convertida en estàtua de sal, fins a Orfeu que perd el que més estima per no saber estar-se de girar el cap per comprovar si els déus tenen pa- raula. Té tan mala fama que molts països practiquen la memòria induïda, o sigui que infiltren en la memòria dels seus pobles les

històries que els convenen per esborrar aquells testimonis que els denuncien i els acusen.

Però les paraules perdudes de què em parlaven els companys del Pen Club -¿i què és una memòria sense paraules? – i que ells la- menten la pèrdua, em donen la pista per dir alguna cosa de la fei- na dels escriptors, al meu parer, que pot prestigiar el paper essen- cial de la memòria en els pobles i en els individus. ¿Qué són sinó intents folls i inútils de suprimir la memòria, aquestes lleis de punt final que decreten certs governs per llençar a les tenebres de l'oblit un passat que els repugna? Punt final a la narració de la història, a la pervivència de la memòria, punt i final. En primer lloc, aquestes paraules que re recordat abans encara són vives i ben vives en els pobles rurals del nostre país. Així doncs, no es tracta tant de memòria, com de allò que algú n'ha dit "l'obit d'allò infinitament pròxim", "aquest poble oblidat en el qual reconei- xem allò infinitament pròxim, l'altre d'un mateix." El primer oblit és d'allò que tenim infinitament pròxim. Les petites ficcions in- dividuais de que parlàvem abans. El professor Rafael Argullol deia en una xerrada que el vocabulari d'un camperol castellà de fa pocs anys era d'unes 15.000 paraules, i que el que fa servir un universitari actual se situa entre 3000 o 4000 mil en el millor dels casos. Hem oblidat allò que teníem infinitament pròxim, comen- çant per les paraules que obren les portes i les comportes de la memòria.

Però hi ha més coses. Parlem de la cadena o filera de morts que ens precedeixen i ens aguanten i de la qual som la darrera veu i l'últim crit. Llegint un text de Schopenhauer, el segon volum de la seva obra principal, escrit ara fa només cent cinquanta anys més o menys, l'autor parla de l'esclavatge dels negres i després segueix així:

"No hace falta ir tan lejos: a la edad de cinco años entran los niños en la hilatura o en cualquier otra fábrica y, desde ese mo- mento, tendrán que pagar caro el placer de seguir respirando: pasarán allí primero diez, luego doce y finalmente catorce horas diarias ejecutando el mismo trabajo mecánico. Pero ése es el destino de millones, y muchos otros millones tienen un destino análogo."

El text em va sorprendre perquè en la meva infantesa, o en els testimonis que he recollit per a la meva obra, l'edat mínima que havia trobar de començar la feina a les fàbriques de les dones, sobretot de nenes en les conques del riu Ter i del riu Llobregat, era de set i vuit anys. No vaig trobar cap testimoni que em digués que hi havia hagut nens o nenes treballant des dels cinc anys, deu hores diàries sense descans dominical ni protecció social de cap mena. El que sí em van dir és que aquests infants no podían fer el camí del bosc com feien després per tornar cada dia a casa, sinó que es quedaven toda la setmana a la mateixa fàbrica, dormint a les golfes de la mateixa fàbrica, perquè amb les

Nom del diàleg: El valor de la paraula
Data: 18 Maig
sessió: la literatura com a forjadora de memòria

Ponent: Emili Teixidor

horaris que els imposaven, de deu a catorze hores, no tenien temps per tornar a casa, només tenien un dia a la setmana per anar a canviar-se i veure la família. Em mancava una altra anella d'aquesta gran cadena de l'esclavatge industrial. I segur que n'hi ha moltes més enterrades. És la cadena d'aquest poble fosc i oblidat en el qual es reconeix allò infinitament pròxim. Perdem les paraules i perdem els testimonis, i el sofriment que les paraules i els testimonis podrien purgar.

La nostra guerra, la memòria de la nostra guerra, la guerra dels que ens vam quedar aquí, que va ser la majoria de la població del país, representa tot un poble vençut, derrotat, humiliat, anestesiat. La condemna del present, d'aquell present, va ser l'anorreament total com a ciutadans, la conversió del país complet en una mena de camp de concentració en el qual fins i tot per sortir del poble calia un salconduit, la conversió dels habitants o súbdits en ramat sotmés a un assetjament moral i doctrinal constant per part de les autoritats, l'església i el partit únic. Érem carn per adoctrinar, carn de missions. Aquesta va ser l'ombra de la guerra que ens va caure al damunt, la guerra infinitament pròxima que ens van obligar a malviure.

Les experiències més dramàtiques i colpidores de l'exili, la primera línia de combat, la sang vessada en condicions tràgiques per tot Europa, no ens hauria de fer oblidar aquesta altra guerra secreta emmascarada de victòria que és una postguerra. I no ens hauria de fer oblidar tampoc una altra guerra més llarga, infinita, que encara es lliura al nostre voltant, ara mateix, que és la guerra per la supervivència, les condicions de treball inhumanes a què estan sotmesos milions de persones que arriben a les nostres fronteres amb el cansament i l'angoixa d'un combatent en la guerra de la supervivència. ¿O és que no ens considerarem pròxims d'aquets

nens que començaven a treballar als cinc anys deu hores diàries?

¿No hi ha cap lligam ni continuïtat entre les nenes de set anys que omplien les fàbriques tèxtils del Llobregat i del Ter, i aquests estrangers que arriben sense res, només amb les mans per treballar, a les nostres costes? ¿No és la mateixa lluita, no és la mateixa cadena, no és la mateixa guerra en nom d'una de les moltes formes de la llibertat i la dignitat?

Tot juga en contra de la memòria: el temps, la supervivència dels testimonis que necessiten oblidar, la desaparició de les víctimes la veu de les quals seria la més clara i definitiva per defensar la injustícia comesa i acusar els culpables, les guanyadors interessats en esborrar la culpa i netejar l'espasa i daurar les condecoracions..

En primer lloc el temps, la usura del temps que converteix en irreals, en fantàstics, fets que en el seu temps, en la seva circumstàn-

Nom del diàleg: El valor de la paraula
Data: 18 Maig
sessió: la literatura com a forjadora de memòria

Ponent: Emili Teixidor

cia, va ser normals i fins i tot banals, amb la banalitat del mal, com la negra llet de les matinades o les tombes de fum de Paul Celan, que molts lectors van prendre durant un temps per metàfo- res, fins que van descobrir que l'única interpretació és la descrip- ció realista de les caixes de morts de fum en què es convertien el exterminats a les cambres de gas; el pa negre del racionament que malmenjaven els vençuts de la guerra civil espanyola que mi- raven de sobreviure a totes les escassetats i censures materials i intel.lectuals; fins i tot els escanyolits escuraxemeneis de les obres de Dickens són interpretats avui dia per molts escolars com a in- vencions fantàstiques, i es queden astorats quan se'ls diu que són un retrat del Londres, de la Inglaterra, del temps de l'expansió in- dustrial, que Dickens és un autor realista...

La memòria poètica, el paper germinal de la paraula creadora com a clau que obre els seus territoris. El paper o la responsabilitat dels escriptors és l'extrema penetració amb què han d'endinsar-se en el misteri poètic de la memòria i posar nova llum a l'ocultació social com a norma per a sobreviure a totes les censures i repres-sions que intenten fer callar la paraula que ens obre les portes cap a la interioritat, cap a l'infinit dipòsit de la memòria y dels temps. La fragilitat de la memòria, és un altre perill. La fragilitat de la memòria que gairebé sempre és desmemòria o mala memòria, com va titular Maria Aurèlia Campmay el seu llibre de records, mala memòria o com a mínim memòria incompleta. La cultura de la memòria ha creat llocs per a la memòria, santuaris on es vene- ra la memòria, sobretot després dels desastres de la segona guerra mundial, una mena de de baluards que puguin sortir a testimoniar contra els interessats per esborrar les poques traces que queden de les tragèdies que es van viure. Queden però molts llocs en què la memòria d'allò infinitament pròxim es va perdent. ¿Què queda del nostre Camp de la Bòta, si no és el record cada cop més llunyà d'un erm on fusellaven rojos o republicans?

¿Quants dels visitants d'aquest Fòrum recordaran que aquest indret on ens trobem va ser el camp d'afusellament on van caure molts, moltíssims, lluitadors als quals no van respectar les seves idees ni van oferir cam mena de diàleg, ni tan sols la pietat i el perdó? Un esdeveniment cobreix un altre esdeveniment i una data n'esborra una altra, i així perdem no solament la memòria moral i la intel.lectual, sinó la memòria física, els llocs de la memòria, els territoris de la memòria, la geo-grafia física de la memòria. ¿A quin lloc de Barcelona hem de si- tuar els escrits i el testimoni de l'Anna Maria Matute que de nena sentia els trets de les armes dels soldats que executaven els preso- ners contra la paret del seu barri i no la deixaven dormir? ¿I els escenaris de la memòria que ens han deixat a les seves obres au- tors que van des de Juan Marsé a Mercè Rodoreda? ¿Què queda de les fàbriques del meu poble, més de deu o dotze en el seu temps, en l'actualitat ni una, igual que tots els poblets i les colò- nies -

Nom del diàleg: El valor de la paraula
Data: 18 Maig
sessió: la literatura com a forjadora de memòria

Ponent: Emili Teixidor

¡les colònies, quin regust de nom de colònies penitenciàries! – que poblaven el recorregut del Ter i del Llobregat, plenes d'obreres que van deixar la joventut, tota la seva vida, tantes hores entre les naus ara buides? Queden unes parets, convertides en cases rurals, cases de colònies – altre cop aquest nom de mal regust - cases de cultura..., cases de l'oblit, fàbriques de l'oblit. No les han reconvertit en cases de la memòria, en homenatge a les filadores i teixidores que amb la teva feina esgotadora, anònima, van convertir el país en el que és avui...sense la seva memòria, amb el seu esforç invisible, però sense la seva memòria. ¿No van ser elles i molts i moltes com elles les que van allunyar-nos dels desastres de la guerra i de les penalitats de la postguerra? Els hem negat fins i tot els espais de la memòria i ens hem negat a reconèixer-nos a nosaltres mateixos d'on venim i a qui devem l'esforç més gran per trobar-nos on som ara. Era la seva feina, el seu deure, podem excusar-nos, però no és cert. De la mateixa manera que en una guerra moren no solament els cossos, sinó les il·lusions i projectes d'una vida – sovint també les il·lusions i la vida de tota una col·lectivitat -, en una fàbrica on entraven obreres des dels set i vuit anys es perdia molt més que una joventut i una vida. Es perdia la qualitat de la vida, o si voleu la il·lusió d'una nova vida possible.

Un dia vaig conèixer a Cantonigròs, un poblet del Collsacabra, no gaire lluny de Vic i de les fàbriques dels pobles de la seva plana, una dona vella que recollia poesies populars. Eren les cançons que cantaven els pagesos quan veien passar les noies que anaven a tancar-se a les fàbriques, cançons en què les titllaven de «xinxes del vapor » i tota mena d'insults, i també cançons del temps dels carlins, “En Savalls em deia, en Savalls em diu...”. La vella se'm va lamentar de no haver pogut anar a l'escola i aprendre de lletra perquè de sempre li havia agradat la poesia i ara s'adonava que li haguera agradat escriure poesia, per això recollia aquells retalls de poesia popular en forma de cançons o corrandes que trobava a la boca dels pagesos i gent dels pobles. Em va dir: “No he tingut la vida que volia. Treballant tota la vida des dels vuit anys, m'he guanyat la vida però he perdut una cosa que ara considero que era més important: el fet d'haver pogut ser poeta. El temps per descobrir i provar si hauria pogut ser poeta.”

I va afegir: “Els diners ens han sortit cars, perquè hem triat de ser més rics, en lloc de ser més persones.” Perquè per ella, el treball infantil embrutidor i la renúncia a una vocació que ella encara desconeixia, era ser més persona. Sense saber-ho definia molt bé la cosificació a què ens sotmet l'economia. Al país li ha passat igual, ha preferit el desenvolupament material al desenvolupament personal dels ciutadans. I aquesta memòria, aquesta guerra perduda, aquesta frustració vital de tants i tants ciutadans que han hagut de renunciar a

Nom del diàleg: El valor de la paraula
Data: 18 Maig
sessió: la literatura com a forjadora de memòria

Ponent: Emili Teixidor

projectes personals, que sovint no han tingut temps ni espai per fer-los créixer, no és escrita enlloc. No existeixen. No van poder ser i no són.

Fa un parell de dies vaig llegir un reportatge al diari El País, sobre el treball infantil a la Índia. Una nena que treballava un munt d'hores diàries demanava: "Voldria que algú se m'endugués a casa seva per fer de criada. Treballaria tot el dia sense parar. Només demanaria que em deixés un parell d'hores per anar a l'escola." ERA el mateix lament que la meua dona de Cantonigròs. La mateixa cadena.

Hi ha a més les polítiques de la memòria i els projectes de l'oblit, les primeres es constitueixen en administradores del passat que posen al servei de les seves conveniències i els segons representen els propòsits dels vencedors per esborrar les veus dels que podrien demanar justícia. Encara avui es desenterren fosses d'afusellats durant el franquisme! ¿Què ha passat durant aquests més de cinquanta anys? Doncs que el silenci i la tristesa del feixisme ens va educar per mirar sense veure, que és una de les característiques del feixisme ordinari, considerar les coses com si les haguéssim vistes centenars de vegades i no fer-ne cap cas, no fer cas de res. Per això s'ha deixat de fer una crònica de la memòria obrera, de recollir la memòria dels treballadors, les experiències fonamentals que aquí i a tot Europa van protagonitzar la postguerra franquista, el Front Popular a França, la Resistència allà i aquí... Aquí va passar com en altres pobles, la població dels quals va viure tragèdies semblants, que no podien permetre's mirar el passat i fer memòria, com deia el que tothom consideraria un ciutadà honrat "no podíem permetre'ns de saber res del què passava, pel nostre propi bé". Hi ha una ignorància voluntària en els vencuts i una ignorància programada en els vencedors, un oblit que els deshumanitza. L'oblit és un mecanisme útil per sobreviure a moltes tragèdies. Fa poc, Arcadi Espada, a propòsit d'un llibre de Jaume Fabre, va escriure que els barcelonins d'avui som fills dels que es van quedar, i només una petita part fills de l'exili. El col·laboracionisme no designa una actitud política que va prendre una majoria d'una societat disposada només a col·laborar en la seva estricta supervivència. I una darrera convicció tremenda: que la vida, la salut i les pertinències de molts vencuts van dependre, no tant d'un pla de càstic minuciosament dissenyat pels guanyadors, com de l'actitud dels seus veïns. Es a dir, de si els seus veïns van optar o no per delatar-los. La delació. Una història no escrita. És la cara amagada de la societat, el regne de les tenebres. La història amagada.

Hi ha també la por de parlar. A totes les societats, els discursos són controlats i organitzats per tal de conjurar el poder del passat fet present, la voluntat de dominar el que es pugui dir, la por al que pugui sortir del fons de la història. És una evidència que fins i tot en les societats democràtiques, les autoritats no

Nom del diàleg: El valor de la paraula
Data: 18 Maig
sessió: la literatura com a forjadora de memòria

Ponent: Emili Teixidor

solament ad-ministren els pressupostos públics, també administren els discursos públics. Les autoritats tenen tots els mitjans de comunicació al seu servei i aquest sol fet exclou moltes veritats i molts discursos alternatius. I encara hi ha classificacions de la veritat: no és el mateix una declaració oficial, que un reportatge periodístic, que una ficció novel·lesca o cinematogràfica...I per aquest camí podríem arribar a tots els mecanismes per desvirtuar, amagar, o simplement ignorar moltes veritats, les del passat i les del present.

Hi ha les estratègies de la memòria, els recursos que fa servir la memòria per manifestar-se, des de la Magdalena de Proust o la crida de Navokov - ¡parla, memòria! – propiciant a manifestar-se les veus del passat. S'ha dit que les biblioteques són les memòries de la humanitat, i que sense llibres, sense literatura, mancaria a la humanitat una part essencial del pensament, una experiència més ampla i ja guanyada, i la vida oberta per on circulen els vius i els morts, on retornes aquells que ja no hi són i on prenen forma aquells que no han existit mai. Sense la literatura, sense la memòria de la literatura, no podem heretar res, només podem néixer. Gràcies a la literatura, podem acceptar el do que fan els morts als que vénen després d'ells. I entre aquests dons, hi ha de manera especial, la memòria. La memòria que pren forma gràcies a la paraula, i aquestes paraules en forma d'històries són ordenadores del passat i del nostre interior, són una font de salut perquè permeten expressar-nos i buidar-nos i netejar-nos de tots els pesos i remor-diments i sofriments del passat que portem a dins i que si quedés sin inexpressats, o mal expressats, o expressats de manera barroera o aproximada, ens fariem mal, no ens permetrien de viure bé. Aquest és el gran benefici de la literatura al servei de la memòria.

Reconciliar-nos amb el passat i amb nosaltres mateixos.

Esperem que trobades com aquesta, aquí i a fora, serveixin per alertar del perill que corre la fràgil memòria, una memòria tan fràgil que sense l'esforç de tots es pot morir o mutilar greument, i un país sense memòria és simplement una realitat a mitges, un país mal acabat.

Moltes gràcies.